

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 26^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1982

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΠΕΡΙΚΛΗ ΘΕΟΧΑΡΗ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΕΤΕΙΟ ΤΗΣ 28^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΤΟΥ «40»

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ Κ. ΠΕΡΙΚΛΗ ΘΕΟΧΑΡΗ

Τὸ χρονικὸ πλαίσιο πὸν καθορίζει μιὰ πανηγυρικὴ ὁμιλία δὲν παρέχει τὴν δυνατότητα γιὰ συστηματικὴ θεώρηση τοῦ θέματος, οὔτε γιὰ ἐμβάθυνση καὶ κριτικὴ γιὰ τὶς αἰτίες καὶ τὰ ἀποτελέσματα. Αὐτὰ ἀπορρέουν ἀπὸ βαθιὰ ἐπισκόπηση τοῦ γεγονότος πὸν σχετίζεται μὲ τὸν πανηγυρισμὸ. Ἐν τούτοις ὅμως καὶ ἡ ἀπλὴ σκιαγράφηση πὸν κάθε φορὰ ἐπιχειρεῖται, συμβάλλει λίγο - πολὺ στὴν ἀνάμνηση τοῦ ἱστορικοῦ συμβάντος καὶ δίνει ἀφορμὴ στὸν καθένα μας, πὸν συμμετέχει στὸν πανηγυρισμὸ, νὰ προβληματισθῆ καὶ νὰ προχωρήσῃ σὲ σκέψεις καὶ δι-εργασίες πὸν θὰ ὀλοκληρώσουν μέσα του αὐτὴ τὴ συστηματικὴ θεώρηση πὸν καὶ καρποφόρα εἶναι, καὶ τὶς ἐμπειρίες μας γιὰ τὸ μέλλον σιγὰ-σιγὰ δημιουργεῖ.

Ἐνῶ ὅλες οἱ ἄλλες ἱστορικὲς ἐπέτειοι τοῦ ἔθνους μας ἔχουν ἐξετασθῆ ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὲς τους καὶ ἔχουν μελετηθῆ σὲ βάθος, τὰ γεγονότα τοῦ πολέμου τοῦ 40, πὸν κατέληξαν στὴν ἥρωικὴ ἀντίσταση τοῦ λαοῦ μας ἐνάντια στὴν τριπλὴ κατάκτηση, δὲν εἶναι στὴν ἔκτασὴ

τους γνωστά, γιατί πολλά στοιχεία τους παραμένουν ακόμη ακατάγραφα και για ἄλλα δὲν ἔχει ἀκόμη ἀξιολογηθῆ τὸ ἱστορικὸ νόημά τους.

Ἡ ἔλλειψη αὐτὴ ὀφείλεται στὴ μικρὴ ἀπόσταση χρόνου ποὺ μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὸν πόλεμο, ἀπόσταση ποὺ δὲν εἶναι οὔτε ἀρκετὴ γιὰ τὴν ἀβίαστη καὶ πολὺπλευρη καταγραφὴ τῶν γεγονότων, οὔτε καὶ ἰκανὴ νὰ δώσῃ στὸν ἱστορικὸ τὴν ἀναγκαία σφαιρικὴ ματιὰ γιὰ τὴν κριτικὴ θεώρηση τῆς ἱστορίας καὶ τὴν συναγωγὴ ἀκριβῶν συμπερασμάτων.

Ἐπομένως μικρὴ προσθήκη καὶ συμβολὴ στὸν θησαυρὸ τῶν πληροφοριῶν καὶ τῶν γεγονότων τοῦ ἥρωικοῦ πολέμου τοῦ 40, τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑπους, ὅπως σωστότερα πρέπει νὰ λέγεται, εἶναι ἀνεκτὴ καὶ χρήσιμη. Ὁ ὁμιλητὴς εἶχε τὸ προνόμιο νὰ συμμετάσχη στὴν ἐκστρατεία αὐτὴ λαμβάνοντας ἐνεργὸ μέρος ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τῶν τελευταίων ἐπιχειρήσεων, καὶ τὴν πρόσθετη τιμὴ νὰ εἶναι ὁ νεαρῶτερος πολεμιστὴς τοῦ μετώπου, ἀφοῦ ἡ κλάση του ἐκλήθη σὺν ταξίς τοῦ Στρατοῦ πολὺ ἀργότερα, μόνον μετὰ πάροδον ἑπτὰ ἐτῶν.

Οἱ μαρτυρίες αὐτὲς τῶν ἀγωνιστῶν, ποὺ δυστυχῶς χάνονται σιγὰ-σιγὰ ἀκατάγραφες, ἀποτελοῦν πάντοτε πολὺτιμα στοιχεία, γιατί εἶναι ἀθηντικὲς καὶ δίνουν τὰ γεγονότα ὅπως πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐμπειρία αὐτῶν ποὺ μὲ τὴν παρουσία τους τὰ σφράγισαν.

Ὁ ἑλληνοϊταλικὸς πόλεμος, συγκρινόμενος μὲ τὰ γεγονότα τῆς παγκοσμίου συρράξεως, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ θεωρηθῆ σὰν ἓνα τοπικὸ πολεμικὸ ἐπεισόδιο ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ ἔχη παρὰ μόνον δευτερεύουσα σημασία στὸν ὅλο ἀγῶνα τῶν συμμάχων, γιατί δὲν φαινόταν νὰ ἐξυπηρετῆ κανένα ἀπὸ τοὺς βασικοὺς στόχους καὶ τοὺς μακροπρόθεσμοι σκοποὺς τῶν ἀντιπάλων παρατάξεων. Ἐν τούτοις ὁμως, ἀμέσως μετὰ τὴν ἔναρξή του ἔγινε ἀντιληπτὸ ὅτι τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ τοῦ μακροῦ καὶ αἱματηροῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου ἐδημιούργησε προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ὅλου πολέμου, οἱ ὁποῖες ξεπεροῦν τὸ περιορισμένο τῆς ἐκτάσεώς του. Διττὴ εἶναι ἡ σημασία τοῦ ἀγῶνα αὐτοῦ.

Τὸ πρῶτο μεγάλο ἀποτέλεσμα τῆς ἥρωικῆς αὐτῆς ἀντιστάσεως ἦταν ὅτι ἔδωσε στὴ Δύση τὴν πρώτη πραγματικὰ μεγάλη της νίκη καὶ

ἀπέδειξε ὅτι οἱ δυνάμεις τοῦ ᾿Αξονα δὲν ἦταν ἀήττητες, ὅπως μὲ πολλή προπαγάνδα εἶχαν κατορθώσει νὰ διαδώσουν οἱ νεώτεροι αὐτοὶ Κύκλω-
 πες, καὶ ὅπως οἱ πρῶτες μεγαλειώδεις νίκες τους εἶχαν ἐπιβεβαιώσει.
 Ἡ νικηφόρα ἐκστρατεία τῆς ᾿Αλβανίας εἶχε ἐπίσης τὸ εὐνοϊκὸ ἀπο-
 τέλεσμα γιὰ τοὺς συμμάχους νὰ καθυστερήσῃ ἡ Γερμανία γιὰ ἓνα χρόνον
 τῇ μεγάλῃ ἐπίθεσὶ τῆς στὴ Ρωσία, καθυστέρηση ποὺ ἀνέτρεψε ἄρδην
 τὴν ἔκβαση ὅλου τοῦ πολέμου.

Ἄλλὰ τὸ δεύτερο μεγάλο ἀποτέλεσμα τοῦ ἀγῶνα αὐτοῦ, μεγαλύ-
 τερο ἀπὸ τὸ πρῶτο, γιὰτὶ ἠθικὸ, ἦταν ὅτι ἀπέδειξε γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ
 περὶτρανα τὴν πίστη τοῦ ἔθνους μας στὴν ἐλευθερία καὶ στὴν δημο-
 κρατία καὶ τῇ μεγάλῃ ἠθικῇ δύναμει ποὺ εἶχε κλεισμένη στὴν ψυχὴ του
 ὁ Ἑλληνικὸς λαός. Οἱ Ἕλληνες αἰμάσσοντες βγήκαν ἀπὸ τὸν ἀγῶνα
 αὐτὸ ἀναγεννημένοι καὶ ἀνανεωμένοι γιὰ τὴ μελλοντικὴ πορεία τους
 στὴν ἱστορία.

Ὁ Ἑλληνοϊταλικὸς πόλεμος, συγκρινόμενος μὲ τὸ σύνολο τῆς
 παγκοσμίας συρράξεως ποὺ ἄρχισε τὸ 1939, μποροῦσε νὰ θεωρηθῇ
 τοπικὸ πολεμικὸ ἐπεισόδιο, ἐν τούτοις ὅμως ἡ σημασία του ξεπέρασε
 τὰ ὅρια αὐτά. Τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ παρείχε δυνατότητες εἴτε στὴ Γερμα-
 νία, εἴτε στὴν ᾿Αγγλία, νὰ χρησιμοποιήσουν τὴ στρατηγικὴ περιοχὴ
 τῆς Ἑλλάδος, ἢ καθεμὶὰ πρὸς ὄφελός της. Ἄλλὰ ἡ μεγάλη σημασία
 τοῦ πολέμου αὐτοῦ συνίσταται στὸν ἀντίκτυπο ποὺ εἶχε στὸ σύνολο
 τοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

Γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ ἀπὸ σειρὴς ἐπιτυχιῶν τοῦ ᾿Αξονα καὶ ἤττες
 τῶν Συμμάχων μιὰ μικρὴ χώρα, μὲ πενιχρὰ μέσα, ἀλλὰ μὲ μεγάλα
 ἠθικὰ ἀποθέματα, κατόρθωσε νὰ ἀποδείξῃ στὸν κόσμον ὅλον ὅτι πάνω
 ἀπὸ τὴν ὕλικὴ ὑπεροχὴ ζυγίζει ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια. Γινόταν
 τώρα φανερὸ ὅτι, ὅταν οἱ βασικὲς ἀρχὲς τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν ἀνθρω-
 πίνων δικαιωμάτων ἀπειλοῦνται, ὑπάρχουν ἀκόμη λαοί, ὅσο μικροὶ κι
 ἂν εἶναι, ποὺ μποροῦν νὰ τὰ ὑπερασπίσουν. Ἔτσι ἡ ὠμὴ καὶ ἀπροκά-
 λυπτη βία, ἡ ἀθραιεσία, ἡ προδοσία, ἡ ὑστεροβουλία καὶ ὁ κερδο-

σκοπισμός, μαζί με τὰ σύγχρονα ὕλικά μέσα πὸν διέθεταν οἱ ἐπιτιθέμενοι, δὲν ἦσαν ἀρκετὰ γιὰ νὰ καθυποτάξουν ἓνα ὑπερήφανο λαό-

Τὸ παράδειγμα τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν ἔδωσε θάρρος στοὺς χειμαζόμενους λαοὺς τῆς Εὐρώπης, οἱ ὁποῖοι, μέχρι τῆ στιγμῆ αὐτῆ, μόνο ἦττες εἶχαν γνωρίσει καὶ εἶχαν ἀποθαρρυνθῆ, πολλοὶ δὲ ἀπὸ αὐτοὺς εἶχαν χάσει καὶ τὸ πολυτιμότερό τους ἀγαθόν, τὴν ἐλευθερίαν τους. Τέλος, ἄλλοι, εἴτε πολεμοῦσαν, εἴτε ἐπρόκειτο νὰ μποῦν στὸ χορὸ τοῦ πολέμου. Ὅλοι αὐτοὶ ἀναθάρρουν, γιὰτὶ κατάλαβαν πὸς οἱ ἀήττητοι λαοὶ εἶναι μῦθος καὶ ἡ ἔντονα διαφημιζόμενη ὑπεροχὴ τοῦ Ἄξονα σὲ ὅπλα, σὲ καθαρότητα τῆς φυλῆς καὶ σὲ δύναμη, ἦταν καὶ αὐτὰ μιὰ φενάκη.

Ἡ ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἑλλάδος εἶχε ἀποφασισθῆ στὴν Ἰταλία στὶς 15 Ὀκτωβρίου. Οἱ περιορισμένες ἰταλικὲς δυνάμεις, πὸν ἔλαβαν μέρος στὴν ἀρχὴ τοῦ ἀγώνα, ἔδειξαν ὅτι οἱ Ἰταλοὶ θεωροῦσαν τὴν Ἑλλάδα σὰν ἓνα μικρὸ μεταβατικὸ ἐπεισόδιο. Οἱ ἀρχικὲς μεγάλες ἑλληνικὲς ἐπιτυχίες στὸ μέτωπο ὑπῆρξαν ἔκπληξη γιὰ ὅλο τὸν κόσμον, ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἡγεσία.

Ἡ κατάσταση πὸν εἶχε διαμορφωθῆ τις παραμονὲς τοῦ πολέμου καὶ οἱ δυνάμεις πὸν διέθετε ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς στὰ σύνορα τῆς Ἀλβανίας ἦσαν μικρὲς. Ὁ μεγάλος φόβος ἦταν πάντοτε ἀπὸ τὰ ἄλλα τμήματα τῶν συνόρων μας καὶ αὐτὰ εἶχαν ἐνισχυθῆ. Μιὰ ταξιαρχία καὶ μιὰ μεραρχία πεζικοῦ, ἐνισχυμένες ἀπὸ πέντε ἑλαφρὰ τάγματα πεζικοῦ, συμπληρώνονταν μὲ λίγα ἑλαφρὰ καὶ βαρῖα πυροβόλα καὶ ἀποτελοῦσαν τὴν ἀνατολικὴ πτέρυγα τῶν δυνάμεών μας. Ἀντικὰ ὑπῆρχε τὸ ἀπόσπασμα τῆς Πίνδου, ἀπὸ δύο μόλις τάγματα πεζικοῦ, ἓνα τρίτο τάγμα πὸν προωθήθηκε στὸ τέλος, καὶ μιὰ ὄρεινὴ πυροβολαρχία. Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἦταν στὶς διαταγὲς τοῦ συνταγματάρχου Δαβάκη. Ἀσήμαντὴ δύναμη. Αὐτὴ ὅμως, μὲ τις λίγες ἐνισχύσεις πὸν ἔφθασαν ἀρχικὰ στὸ μέτωπο, μετὰ τὴν ἐπιστράτευση, μαζί με τὴν ἀνδρεία τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν καλὴ χρησιμοποίησιν τοῦ ἐδάφους ἀπὸ τὸν ἡρωικὸ

Δαβάκη και τὸ ἐπιτελεῖο τῶν Δυνάμεων τῆς Ἀλβανίας, ἄρκεσαν νὰ ἀνατρέψουν τὴν ὅλη ἀρχικὴ ἐπίθεση τῶν Ἰταλῶν.

Μὲ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνα, μετὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἐπιστροφάτευση ἢ ὁποῖα ἐκτελέστηκε μὲ θαυμαστὴ ἐπιτυχία —παρὰ τὰ πενιχρὰ μεταφορικὰ μέσα καὶ συγκοινωνίες— ἡ δύναμις τοῦ στρατοῦ μας στὴν Ἀλβανία ἦταν 4 μεραρχίες πεζικοῦ (8η, 9η, 10η καὶ 11η) καὶ δύο ταξιαρχίες πεζικοῦ (4η καὶ 5η), οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦσαν περίπου τὸ ἓνα τρίτο τοῦ στρατοῦ μας. Ἡ ἀεροπορικὴ μας δύναμις ἦταν μικρὴ, παρὰ τὶς συνεχεῖς προσπάθειες τῆς χώρας γιὰ τὴν ἐνίσχυσή της, καὶ τὸ ναυτικὸ ὅλο μὲ πεπαλαιωμένους μονάδες. Ἀλλὰ καὶ τὰ δύο αὐτὰ ὄπλα συνέβαλαν ἀθόρυβα στὶς ἐπιτυχίες τοῦ στρατοῦ, ἰδιαίτερα τὸ ναυτικὸ, τὸ ὁποῖο εἶχε ἀναλάβει τὴ συνεχῆ φροντίδα τῶν μεταφορῶν καὶ συνεπλήρωσε τὶς ἐλλείψεις τῶν συγκοινωνιακῶν δικτύων τῆς χώρας.

Ἀπὸ τὴν γενικώτερη ἄποψη τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, ὁ Ἑλληνοϊταλικὸς πόλεμος μπορεῖ νὰ διαιρεθῆ σὲ τρεῖς περιόδους. Ἡ πρώτη περίοδος ἀρχίζει ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴ εἰσβολὴ στὴν Πίνδο, τὴν ἀπόκρουση τῶν ἰταλικῶν δυνάμεων ἔξω ἀπὸ τὸ πάτριον ἔδαφος, ἢ ὁποῖα λήγει περίπου στὶς 13 Νοεμβρίου. Ἀπὸ τῆς ἐπομένης ἀρχίζει ἡ δευτέρη περίοδος τῆς Ἑλληνικῆς ἀντεπιθέσεως, πὺν ἔφερε τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα, μετὰ ἀπὸ σειρὰ νικηφόρων ἀγῶνων, στὸ ἐκπληκτικὸ ἀποτέλεσμα, ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς νὰ εἰσέλθῃ στὸν Ἀλβανικὸ χῶρον καὶ νὰ καταλάβῃ μεγάλο μέρος τῆς Βορείου Ἡπείρου. Ἡ περίοδος αὐτὴ λήγει οὐσιαστικὰ στὶς 6 Ἰανουαρίου 1941. Ἀκολουθεῖ ἡ τρίτη καὶ τελευταία περίοδος, μέχρι τὶς 26 Μαρτίου. Ἡ τρίτη περίοδος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀνάσχεση τῆς ἑλληνικῆς προελάσεως σὲ πρώτη φάση καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ ἐπίθεση τοῦ Μαρτίου, τὴν περιβόητη μάχη πὺν εἶχε τὸ σύνθημα “*Primavera a noi*”. Ἐν τούτοις, παρὰ τὴν ἀναγγελία τῶν Ἰταλῶν ὅτι ἡ ἀνοιξὴ ἦταν δική τους, κατέληξε πάλι νὰ εἶναι καὶ ἡ ἀνοιξὴ δική μας, γιατί, γιὰ νὰ σπάσῃ ἡ ἀντίσταση τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν χρειάστηκε νὰ ἐπέμβῃ ἡ ἄλλη μεγάλη δύναμις, οἱ Γερμανοί, οἱ ὁποῖοι τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 41, ἀφοῦ εἰσῆλθαν πάνοπλοι ἀπὸ

τὴν Γιουγκοσλαβία καὶ Βουλγαρία, κατέπνιξαν κάθε δυνατὴ ἀντίσταση τοῦ γενναίου μας στρατευμένου λαοῦ. Στὴν ἱστορία θὰ μείνη ἡ περιφνημὴ ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ τοῦ Γεωργίου Βλάχου στὸ Γερμανὸ Δικτάτορα, ὅπου ἐκδηλώνεται αὐτούσιο τὸ πιστεύω ἐνὸς ὑπερήφανου λαοῦ.

Τέλος ὑπάρχει καὶ ἡ περίοδος τῆς ἀποδεδειγμένης τοῦ στρατοῦ μας στὴν Ἀλβανία, ἀπὸ τὰ τέλη Μαρτίου ὡς τὶς ἀρχὲς Ἀπριλίου, ὁπότε, μετὰ τὴν εἰσβολή τους οἱ Γερμανοί, ἔστειλαν ἰσχυρὲς δυνάμεις στὰ μετόπισθεν τοῦ ὑποχωροῦντος σώματος τῆς Ἀλβανίας, πὸν στὴν περίοδο αὐτὴ βρέθηκε πραγματικὰ μεταξὺ δύο πυρῶν. Καὶ ἡ περίοδος αὐτὴ, ἐξ ἴσου ἥρωικὴ ὅπως καὶ οἱ ἄλλες, ἔδειξε τὴ σθεναρὴ θέληση τοῦ μαχόμενου ἔθνους νὰ μὴν ὑποχωρήσῃ πρὸ οὐδεμιᾶς πιέσεως.

Στιγμιότυπα ἀπὸ τὶς περιόδους αὐτὲς θὰ προσπαθήσω νὰ σᾶς δώσω, ὅπως τὰ ἔζησα προσωπικὰ. Ἀπέφυγα στὰ στιγμιότυπα αὐτὰ νὰ δώσω στιγμὲς ἥρωισμοῦ τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ, πὸν ἦταν πάμπολλες, μάχες καὶ ἐπεισόδια αὐτοθυσίας, ἀλλὰ προσπάθησα νὰ σᾶς δώσω μιὰ εἰκόνα τῆς καθημερινῆς ζωῆς τοῦ μαχομένου στρατιώτου μὲ τὶς μεμψιμοιρίες του, τὰ παράπονά του, τὸ φιλότιμό του, τὴ μεγάλη του θέληση νὰ ἀντισταθῇ γιὰ τὴν ἐλευθερία του, πὸν ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια τοῦ εἶχε περιορισθῆ καὶ τελευταῖα ἀπειλεῖτο ὀλοκληρωτικὰ.

Εἰκοστὴ ὀγδόη Ὀκτωβρίου 1940, πέντε ἢ ὦρα τὸ πρωί, στὴ Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων. Ἐγενητήριον. "Ὅλοι οἱ εὐέλπιδες μετὰ τὰ πρωινὰ καθήκοντα πᾶνε γιὰ διάβασμα." Ἐκτακτὸ προσκλητήριον, μετὰ ἀπὸ λίγο, τῶν ἀρχηγῶν τῶν τάξεων στὸν ἀξιωματικὸ ὑπηρεσίας. Ὑποπτευόμεστε κάποια ἀταξία πὸν σίγουρα θὰ καταλήξῃ σὲ τιμωρία. Καὶ οἱ ἔξι μαζευόμεστε στὸ γραφεῖο τοῦ λοχαγοῦ. Ἡ ὄψη τοῦ ἀξιωματικοῦ δὲν δείχνει θυμὸ, ἀλλὰ βαθιὰ συγκίνηση. Κάτι ἄλλο θὰ συμβαίνει. Αὐτὸς γαλήνιος μᾶς ἀναγγέλλει ὅτι, ἀπὸ λίγη ὦρα, ἡ Ἑλλάδα βρίσκεται σὲ πόλεμο μὲ τὴν Ἰταλία, γιὰτὶ δὲν θέλησε νὰ ἐνδώσῃ στὶς ἄνομες προτάσεις τῶν φασιστῶν. Εἴμαστε σὲ ἐπιφυλακὴ, καὶ νὰ ἐτοιμαστοῦμε νὰ λάβουμε μέρος στὴν ἐπιστράτευση.

Ἡ ἐπιστροφή μας στὶς τάξεις ἦταν ἐπιβλητική. Εἶχαμε μεγάλα νέα νὰ ἀναγγείλουμε στοὺς συμμαθητές μας. Μὲ συγκίνηση, τοὺς γνωρίζαμε ὅ,τι ξέραμε καὶ δώσαμε καὶ μεῖς μὲ τὴ σειρὰ μας τὶς πρόπουσες ὁδηγίες.

Τὸ τί ἐπηκολούθησε δὲν περιγράφεται. Ἐνθουσιασμός σὰν πρόσκληση γιὰ ξεφάντωμα. Ἡ ἱστορία δὲν ἦταν πιά ἓνα μάθημα, γινόταν μιὰ πράξη ζωῆς. Ὅλοι τρέξαμε νὰ ἐκτελέσουμε τὶς διαταγές, λὲς καὶ μετὰ λίγα λεπτὰ θὰ φεύγαμε. Ὅλοι βιαζόμαστε νὰ συμμετάσχουμε, νὰ τιμήσουμε τὴν μακροαίωνα παράδοση τῆς χώρας μας. Καὶ μετὰ ξεχυθήκαμε παντοῦ, μέχρι τὶς στέγες τῆς Σχολῆς φθάσαμε, λὲς κι ἀπὸ κεῖ θὰ διακρίναμε καλύτερα τὸν ἐχθρό. Ἐχθρὸ δὲν εἶδαμε αὐτὴ τὴ μέρα, ἀλλὰ ὁ ἀπόηχος τῆς ἀγουροξυπνημένης πόλης ἔδειχνε καθαρὰ πὺς ἡ συμμετοχὴ στὸν ἐνθουσιασμό ἦταν παλλαϊκὴ. Ἀκούγαμε μιὰ πόλη ποὺ ἐδονεῖτο ἀπὸ ἐνθουσιασμό. Εἶχε ἔρθει ἡ ὥρα νὰ ἐκτελέσουμε τὸ ἱερὸ χρέος μας, ὅπως μᾶς τὸ ὑπαγόρευαν αἰῶνες ἱστορίας.

Κατὰ τὸ ἀπόγευμα φύγαμε ἀπὸ τὴ Σχολή, ὁ καθένας μὲ τὸ φύλλο πορείας του. Ἐμεῖς ποὺ μόλις εἶχαμε μπῆ στὸν τελευταῖο χρόνο τῆς Σχολῆς μᾶς ἔστειλαν προσωρινὰ στὴν δεύτερη προχωρημένη γραμμὴ τοῦ μετώπου, ποὺ ἔφθανε μέχρι τὸν Ὀλυμπο. Δύο - τρεῖς φίλοι φύγαμε μαζί γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη. Στὰ σπίτια μας, γιὰ λίγες ὥρες, νὰ ἀποχαιρετήσουμε τοὺς δικούς μας καὶ μετὰ στὰ βαγόνια, ὅπου σὰν σταφύλια συναχτήκαμε οἱ ἐπίστρατοι. Ἡ νύχτα ὅλη πέρασε ξάγρυπνη καὶ τὸ μεσημέρι εἴμαστε στὶς θέσεις μας.

Ἡ παραμονὴ μας στὴ Θεσσαλονίκη ἦταν σύντομη. Ἴσα-ἴσα νὰ δοκιμάσουμε τὶς ἀγριότητες τοῦ πολέμου τῶν μετόπισθεν. Τὶς πρώτες μέρες ἡ ζωὴ ἐκεῖ ὅλο καθήκοντα καὶ ἀποστολὲς μέχρι ποὺ ἤρθαν τὰ ἰταλικά ἀεροπλάνα. Ἡ πολεμικὴ σημαία τῆς Ἰταλίας στὴν κάθετη μεσαία ἄσπρη λουρίδα τῆς ἔφερε θυρεὸ μὲ λευκὸ σταυρὸ σὲ γαλάζιο κάμπο. Αὐτὸ τὸ θυρεὸ εἶχαν διακριτικὸ τὰ ἰταλικά πολεμικά ἀεροπλάνα στὶς οὐρὲς καὶ τὶς πτέρυγές τους. Ὅταν ἄρχισαν τὶς ἐπιδρομὲς τους, καθὼς πετοῦσαν χαμηλά, ὁ θυρεὸς αὐτὸς ἦταν εὐδιάκριτος ἀπὸ

ὄλον τὸν ἄμαχο πληθυσμό. Ὁ κόσμος τὰ νόμισε ἐλληνικά. Ἔτσι στὴν πρώτη ἐπίσκεψή τους σύσσωμος καὶ μὲ ἐνθουσιασμό βγήκε νὰ τὰ χαιρετήση. Καὶ αὐτὰ τοῦ ἀνταπέδωσαν τὸν ἐνθουσιασμό του μὲ μυριάδες βόμβες στὸ κέντρο τῆς πόλης. Σωστό μακελειό. Ὁ ἀριθμὸς τῶν νεκρῶν καὶ τῶν τραυματιῶν μεγάλος. Οἱ ἀπώλειες αὐτὲς τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ ἴσως ἦταν οἱ μεγαλύτερες ἀπώλειες τῶν Ἑλλήνων στὶς πρώτες μέρες τοῦ πολέμου.

Ἔτυχα νὰ βρίσκωμαι στὴν κεντρικὴ ὁδὸ Ἀριστοτέλους, ὅταν μὲ βρήκε ὁ πρῶτος βομβαρδισμός. Οἱ στοῆς τῆς ὁδοῦ Ἀριστοτέλους ἦταν ἓνα πρόχειρο καταφύγιο. Εἶδα αὐτὴ τὴ μέρα μὲ τὰ μάτια μου, τὰ μάτια ἐνὸς δεκαοχτάχρονου νέου, τόσες σάρκες καὶ τόσα μέλη πὸν σπάνιες φορὲς ξαναεἶδα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου καὶ τῆς κατοχῆς. Μιὰ ἰταλικὴ βόμβα εἶχε πέσει πολὺ κοντὰ στὸ ἀνατολικὸ πεζοδρόμιο τῆς ὁδοῦ καὶ ἔσκασε ἐπάνω σὲ κάποιον ἄτυχο. Τὰ ὑπολείμματά του σχεδίασαν τὸ περιγράμματά του στὸν τοῖχο τῆς στοῆς, ἀνάμεσα σὲ δύο κολῶνες, σὰν χαλκομανία.

Οἱ βομβαρδισμοὶ συνεχίσθηκαν ἐκεῖνες τὶς πρώτες μέρες καὶ τὰ θύματά τους ἀξάνονταν μέχρι νὰ ὀργανωθοῦν τὰ καταφύγια, πὸν ἐντιχῶς ἦταν πολλὰ, καὶ νὰ καταλάβῃ ὁ κόσμος τί σημαίνει πόλεμος.

Ἀλλὰ σὲ λίγες μέρες ἡ πόλις ἄδειασε τελείως. Ἐμοιαζε πόλις νεκρὴ. Περπατοῦσα μέρα μεσημέρι στὸ κέντρο, ὅταν εἶχα ἀποστολή, καὶ τρόμαζα ἀπὸ τὴν τόση ἐρημιὰ καὶ τὴν τόση ἡσυχία. Τὸ μόνο πὸν ἀκουγες ἦταν ὁ ἦχος ἀπὸ τὰ βήματά σου στὸ πεζοδρόμιο.

Μετὰ οἱ Ἴταλοὶ ἐγκατέλειψαν τὴν Θεσσαλονίκη καὶ ἐπανέλαβαν τὸ πείραμα σὲ ἄλλες Ἑλληνικὲς πόλεις : τὴν Πάτρα, τὴν Πρέβεζα, τὰ Γιάννενα, πὸν καὶ αὐτὲς δοκιμάστηκαν ἐξίσου μὲ τὴ σειρὰ τους.

Πέρασαν μερικὲς μέρες καὶ ἤλθε καὶ ἡ ὥρα μου νὰ ξεκινήσω γιὰ τὴν πρώτη γραμμὴ. Μαζὶ μ' ἓνα συνάδελφο καὶ φίλο φύγαμε ἓνα προῦ ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη μὲ προορισμὸ τὸ μέτωπο τῆς Ἀλβανίας. Ὁ χειμῶνας ἦταν πρῶιμος καὶ βαρῦς. Τὰ χιόνια ἤδη εἶχαν κλείσει τὴ διάβαση τῆς Κατάρας. Φθάσαμε στὸ Ἀργυρόκαστρο, πὸν λίγες μέρες πρῖν,

εἶχε ἀπελευθερωθῆ ἀπ' τὰ ἐλληνικὰ στρατεύματα. Ὁ προορισμός μας ἦταν ἡ δεύτερη μεραρχία πεζικοῦ. Τὸ ἐπιτελεῖο τῆς μεραρχίας μὲ τοποθέτησε στὸ δεύτερο τάγμα τοῦ 34ου συντάγματος πεζικοῦ, πὸν ἐστρατολογεῖτο στὰ περὶχωρα τῶν Ἀθηρῶν. Σὲ κάποιο χωριὸ βρήκαμε τὴν ἔδρα τοῦ τάγματος. Τοποθετήθηκα στὸν 7ο λόχο, ὅπου καὶ πῆρα τὴν πρώτη διμοιρία. Τὸ τάγμα βρισκόταν σὲ ἀνασύνταξη μετὰ ἀπὸ σκληρὲς μάχες πὸν εἶχε δώσει τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες. Τὸ ἴδιο βράδυ ξεκινήσαμε γιὰ τὸ μέτωπο, ὅπου τὸ 2/34 εἶχε ἀποσπασθῆ στὸ σύνταγμα τεθωρακισμένων. Τὸ σύνταγμα αὐτὸ ἦταν τεθωρακισμένο μόνο κατ' ὄνομα, γιατί, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ ἀνοικτὰ θωρακισμένα ὄχηματα, δὲν διέθετε παρὰ ἓνα ἐλάχιστο ἀριθμὸ μικρῶν ἀρμάτων, ὅσα εἶχαν συλληφθῆ λάφυρα κατὰ τὸν πόλεμο.

Μετὰ ἀπὸ ὀλονύχτια πορεία βρεθήκαμε στὴ δυτικὴ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Δρίνου, στὶς ὑπώρειες τῆς ὄροσειρῆς πὸν περνᾷ ἀπὸ τὸ Τεπελένι καὶ καταλήγει στὸ ἐλληνικὸ ἔδαφος, μέσω Ἀργυροκάστρου. Ἡ περιοχὴ ἦταν ἄγρια, μεγάλες χαράδρες χάραζαν τὶς πλαγιὲς τοῦ βουνοῦ. Τὴν τοποθέτηση ἐκεῖ τῆς θωρακισμένης μονάδας δικαιολογοῦσε ὁ γειτονικὸς κεντρικὸς δρόμος, πὸν ἀκολουθοῦσε τὸν ποταμὸ Δρίνο καὶ ἔνωσε Κακαβιά - Ἀργυρόκαστρο - Τεπελένι - Αὐλῶνα, καὶ ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ προσταπισθῆ ἀπὸ ἐνδεχομένη ἐπίθεση τῶν Ἰταλῶν.

Ἡ γραμμὴ τοῦ μετώπου ἀκολουθοῦσε μιὰ δευτερεύουσα κορυφογραμμὴ πὸν ἐρχόταν κάθετη πρὸς τὸ ποτάμι καὶ εἶχε μπροστά της μιὰ βαθιὰ χαράδρα. Κατὰ μῆκος τῆς χαράδρας καὶ στὴν ἀπότομη πλευρὰ τοῦ βουνοῦ μιὰ σειρὰ ἀπὸ πέντε ἀνεξάρτητα φυλάκια ἀποτελοῦσαν τὶς προφυλακὲς καὶ συγχρόνως τὴν γραμμὴ ἄμυνας τοῦ μετώπου. Πιο κάτω, ὅπου τὸ ἔδαφος γινόταν πιὸ ὀμαλό, ὑπῆρχε σωστὴ καὶ σὲ βάθος ἀμυντικὴ διάταξη τοῦ μετώπου.

Σὲ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ φυλάκια, τὸ Β', πέρασα ἓνα μεγάλο μέρος τῆς δεύτερης περιόδου τοῦ πολέμου.

Μέχρι τὸ τέλος της ἡ πρώτη περίοδος, ἡ ὁποία ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὴν κυρίως ἐπιθετικὴ προσπάθεια τοῦ στρατοῦ μας, ἦταν συνεχῶς

ρευστή και δὲν ἄφηγε χρόνο γιὰ μόνιμες ἐγκαταστάσεις. Οἱ μάχες καὶ οἱ ἀψιμαχίες διαδέχονταν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη, μέρα μὲ τὴ μέρα, καὶ τοποθεσίες καὶ ὑψώματα ἀλλάζαν ἀφέντη μὲ ἐπιθέσεις καὶ ἀντεπιθέσεις πολλὲς φορὲς καὶ μέσα στὴν ἴδια μέρα. Ἡ διάδοση ὅτι οἱ Ἴταλοὶ δὲν πολεμοῦσαν εἶναι μῦθος. Οἱ Ἴταλοὶ πολεμοῦσαν σθεναρὰ, ὅταν ἔπρεπε, καὶ ὑποχωροῦσαν ὅταν ἔβλεπαν ὅτι δὲν μποροῦσαν νὰ κάνουν ἀλλιῶς· ἦσαν πάντα ἔτοιμοι γιὰ ἐπίθεση, ὅταν ἔβλεπαν τὴν ἀδύνατη στιγμή τοῦ στρατοῦ μας, κι ἡ στιγμή αὐτὴ ἦταν πάντα μετὰ τὴν κατάληψη κάποιου μικροῦ ἢ μεγάλου ὑψώματος.

Ἔτσι ἡ δυναμικὴ αὐτὴ κατάσταση τοῦ μετώπου δὲν ἐπέτρεπε οὔτε βαριὰ ὀχρωματικά ἔργα, ἀλλ' οὔτε ἀνάπαυση, οὔτε καὶ καιρὸ γιὰ μεμψιμοιρίες. Ὁ θάνατος παραμόνευε παντοῦ, καὶ ρευστή ἦταν ἡ κατάσταση καὶ τοῦ δυναμικοῦ κάθε μονάδας, ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρω ὅτι μὲ τὸ τέλος τῆς ἐπιθετικῆς προσπάθειας τοῦ στρατοῦ μας ἡ διμοιρία μου, ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀποτελεῖται κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ στρατιῶτες τῆς Ἀττικῆς, εἶχε μόνον καμιά δεκαπενταριά ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ καὶ οἱ ὑπόλοιποι ἦσαν ἀπὸ διάφορες ἄλλες περιοχὲς ἀπ' ὅπου ἦταν δυνατόν νὰ στρατολογηθοῦν. Ἡ ἡλικία τους κυμαινόταν ἀπὸ 21 ἐτῶν μέχρι τὰ 50. Ὅλους αὐτοὺς τοὺς διοικοῦσε ἓνας δεκαοκτάρχρος νεαρός. Καὶ ἡ κατάσταση αὐτὴ ἦταν γενικὴ γιὰ ὅλο τὸ στράτευμα.

Μὲ τίς ἀρχὲς τοῦ 1941 τὸ μέτωπο σταθεροποιήθηκε. Μικρὲς μόνον ἀψιμαχίες τοπικὲς, ἀναγνωριστικοῦ κυρίως χαρακτήρα γίνονταν, οἱ ὁποῖες κόστιζαν καὶ σὲ αἷμα καὶ σὲ βόλια. Ἔτσι, παρ' ὅλο ὅτι εἴχαμε φθάσει λίγα μόνις χιλιόμετρα ἔξω ἀπὸ τὸ θρυλικὸ Τεπελένι, δὲν ἔγινε ποτὲ κατορθωτὸ νὰ μποῦμε καὶ νὰ τὸ καταλάβουμε. Οἱ προσπάθειες προωθήσεως τοῦ μετώπου στὴν περιοχὴ τοῦ Δρίνου κόστισαν, τόσο στὸ Σύνταγμά μας, ὅσο καὶ στὸ γειτονικὸ Εὐζωνικὸ Σύνταγμα τοῦ Τσουμέρκα, ἄπειρες ζωές.

Ὁ δμιλῶν, μόνις τὸ 1981 μετὰ 40 χρόνια ἀκριβῶς, κατόρθωσε νὰ μπῆ στὸ Τεπελένι ὡς προσκαλεσμένος ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῶν Τιράνων. Ἡ μικρὰ πολίχνη στὴν ἀρχὴ τὸν ἀπογοήτευσε, ἀλλ' ἡ τοπο-

θεσία ἦταν τόσο ἐπιβλητικὴ καὶ οἱ θρῦλοι τόσο ζωντανοὶ πὸν δικαίωσαν τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν κατάληψή του.

Ἔνας ἄλλος ἐχθρὸς ἀπειλητικώτερος ἀπὸ τὸν πρῶτο ἐνέσκηψε ἐν τῷ μεταξύ. Βαρὺς χειμῶνας εἶχε ἔλθει μὲ τὰ κρουοπαγήματά του. Ὁ ἀνεφοδιασμὸς τοῦ στρατοῦ μας σὲ τρόφιμα καὶ ρουχισμό, πὸν γινόταν γιὰ τὶς πρῶτες γραμμές, κυρίως μὲ ἐφοδιοπομπές μὲ μουλάρια, ἦταν πάντοτε δύσκολος καὶ ἐλλιπής. Τὰ μισὰ μουλάρια φοφοῦσαν στὸ δρόμο καὶ οἱ ἀποθῆκες στὸ προωθημένο μέτωπο ἄδειες. Τὸ παράπονο τοῦ μετώπου ἦταν ἡ ἀδιαφορία τῶν μετόπισθεν.

Τὸ Β' φυλάκιο, ὅπου ὁ ὀμίλων πέρασε ἓνα μεγάλο διάστημα, ἦταν ἓνα περίφρακτο φυσικὸ ὄχυρό, πὸν εἶχε ἀποστολὴ ν' ἀμυνθῆ μέχρι ἐσχάτων ἀπὸ ὀποιαδήποτε κατεύθυνση κι ἂν ἐμφανιζόταν ὁ ἐχθρὸς. Σ' αὐτὸ ὁ ἀμνόμενος δὲν εἶχε πουθενὰ σιγουριὰ γιὰ νὰ τοποθετήσῃ τὴν πλάτη του· ὁ ἐχθρὸς εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ ἐμφανισθῆ ἀπὸ παντοῦ. Τὸ ὄχυρό αὐτὸ προστατευόταν ἀπὸ μιὰ διμοιρία τοῦ τάγματός μας, πὸν ἐναλλακτικά, κάθε τρεῖς μέρες, ἀντικαθιστοῦσε μιὰν ἄλλη. Πίσω ἀπὸ μᾶς δὲν ὑπῆρχε τίποτε, παρὰ μόνον ἡ ἔδρα τοῦ Τάγματος καὶ πρὸ πίσω τὸ Στρατηγεῖο τοῦ Συντάγματος. Ἀπέναντί μας οἱ Ἴταλοί, πὸν ἐπισχυμένοι ἀπὸ ἐπίλεκτες μονάδες συμπαθούντων Ἀλβανῶν, ἐπιτίθεντο κάθε λίγο καὶ λιγάκι γνωρίζοντας τὶς ἀδυναμίες μας. Ἀπ' τὴν ἀπέναντι πλευρὰ, πέρα ἀπὸ τὸ Δρινο, ὅταν οἱ Ἴταλοὶ ξεκουράζονταν ἀπὸ τὶς ἐπιθέσεις τοῦ ἡρωικοῦ 41 Εὐζωνικοῦ Συντάγματος, ἔβαλλαν μὲ ὄλμους καὶ πυροβολικὸ τὶς θέσεις μας, πὸν ἦσαν καθρέπτης γι' αὐτούς. Πόσοι ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες δὲν τραυματίσθηκαν ἢ σκοτώθηκαν σ' αὐτὲς τὶς μάχες;

Ἡ ὀχύρωσή μας πάντα πλημμελής, βάσει τῆς μοιρολατρίας τῆς φυλῆς μας, μᾶς ἄφινε πάντα ἀκάλυπτους, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς Ἴταλοὺς πὸν μόλις καταλάμβαναν μιὰ θέση ἔσκαβαν ὄχυρό γιὰ νὰ προστατευθοῦν. Ἴσως καὶ νὰ μὴ χρειαζόταν βαριὰ ὀχύρωση, γιὰτὶ οἱ Ἴταλοὶ εἶχαν ὡς ἀρχὴ νὰ συγκεντρώνουν τὰ πυρὰ τῶν ὄλμων καὶ τῶν πυροβόλων σ' ἓνα σημεῖο, νὰ τὸ καταιγίζουν μὲ τὰ πυρὰ τους, καὶ νὰ στα-

ματοῦν ἀκαριαῖα. Ἐπρεπε νὰ ζῆς συνεχῶς κάτω ἀπὸ τὴ γῆ γιὰ νὰ μὴ διακινδυνεύης τὴ ζωὴ σου. Θυμᾶμαι ἕνα πρωινὸ μιᾶς ἡσυχῆς ἡμέρας, καθόμασταν μὲ τοὺς στρατιῶτες μου πίσω ἀπὸ τὸ σκαλοπάτι τοῦ ὀριζοντιωμένου δαπέδου ἐνὸς ἀντίσκηρου συζητώντας. Κάποια στιγμή ὁ λοχίας μου ἀστεεινόμενος λέει πὼς ἂν πέσει κανένας ὄλμος, καθὼς εἶναι ἀδύνατος, θὰ τοῦ φάει κανένα κόκκαλο. Δὲν προφθάνει νὰ τελειώσῃ τὴ φράση του καὶ καταιγισμὸς ὄλμων μᾶς περιλούει. Τραυματίζεται καὶ αὐτὸς καὶ πολλοὶ στρατιῶτες σοβαρά, ἔτσι πὼς χρειάζεται νὰ μεταφερθοῦν ὅλοι στὴν Ἀθήνα.

Ἡ ἐαρινὴ ἐπίθεση τοῦ Μουσολίνι εἶχε ἀπὸ καιρὸ ἀρχίσει καὶ ἐπληττε διαδοχικὰ τὶς θέσεις τῶν Ἑλλήνων στὸ κεντρικὸ μέτωπο. Ἡ ἔκτασή της ἔφθανε μέχρις ἐμᾶς, πὼς ἀποτελούσαμε τὸ δυτικὸ τῆς ὄριου.

Ἡ ἀνωτάτη ἡγεσία τοῦ στρατοῦ μας σκέφθηκε τότε πὼς κάπως θὰ ἔπρεπε νὰ ἐνισχύσῃ τὶς ὀχυρώσεις μας. Ἐνα βράδν κατέφθασε μιὰ διμοιρία Μηχανικοῦ μὲ ἐπικεφαλῆς ἕνα ὑπολοχαγὸ Πολιτικὸ Μηχανικό, πὼς ἀργότερα ἔγινε ἀνώτερο στέλεχος τοῦ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ. Εἶχε ἐντολὴ νὰ μᾶς φτιάξῃ στὸ ὄργανο πὼς εἶχαμε σκάψει ἕνα μεγάλο στέγαστρο μὲ τοὺς κορμούς τῶν δέντρων πὼς εἶχαμε κόψει. Δούλεψαν ἐντατικὰ οἱ στρατιῶτες τοῦ Μηχανικοῦ μαζί μὲ τοὺς πεζικάριους, ἀλλὰ ἡ νύχτα τοὺς βρῆκε στὸ φυλάκιο. Ἀφοῦ δὲν ἦταν λογικὸ νὰ ἀφήσουν νύχτα τὸ φυλάκιο, διατάχτηκαν νὰ φύγουν τὸ ἐπόμενο πρωί. Αὐτὸ δὲν ἄρесе καθόλου στοὺς καλομαθημένους στρατιῶτες τοῦ Μηχανικοῦ, ἰδιαίτερα πὼς ἐκεῖνη τὴ νύχτα ἔδειξαν οἱ Ἴταλοὶ μεγάλη δραστηριότητα στὴν περιοχὴ μας. Ἐνας λαμπερὸς οὐρανὸς ἀπ' τὶς ἐκρήξεις τῶν ὀβιδων καὶ τὶς ἐκπυροσφορήσεις τῶν πυροβόλων μᾶς φώτισε ἕνα μεγάλο μέρος τῆς νύχτας πὼς συμπληρώνονταν ἀπὸ τὰ πολύχρωμα τροχιοδεικτικὰ βλήματα πὼς διέσχιζαν τὸν οὐρανὸ σὰν νυχτερινοὶ κομηῆτες.

Ὅταν ὅλος αὐτὸς ὁ θόρυβος ἐκόπασε, οἱ πεζικάριοι κοιμήθηκαν, τὸν ὕπνο τοῦ κουρασμένου δικαίου. Οἱ μηχανικοὶ περίμεναν κι ἐμᾶς νὰ κοιμηθοῦμε, γιὰ νὰ ἐγκαταλείψουν ὅσο τὸ δυνατὸ ταχύτερο τὸν ἄγριο

τόπο. Ἔτσι μὲ τὴν αὐγὴ βρεθήκαμε μόνοι ἐμεῖς καὶ ἐμεῖς. Οἱ ἐπισκέπται μας εἶχαν φύγει λάθρα.

Ἐπειδὴ ἡ μονάδα μας ἀδιάκοπα βρισκόταν στὴν πρώτη γραμμὴ τοῦ πυρός, κάποτε ἀπεφάσισε ἡ μεραρχία ὅτι ἤρθε καὶ ἡ σειρὰ μας νὰ ξεκουραστοῦμε γιὰ λίγο. Περὶ τὰ μέσα τοῦ Μάρτη πήραμε διαταγὴ νὰ πᾶμε στὰ μετόπισθεν. Ποιὰ μετόπισθεν; Μόλις 4 χιλιόμετρα πρὸ πίσω. Ἄλλὰ ἦταν πραγματικὸς παράδεισος ἐκεῖ πὸν πήγαμε. Κοντὰ σ' ἓνα παραπόταμο τοῦ Δρίνου πλύνουμε τὰ βρωμερά μας ροῦχα, ξεφειριαστήκαμε, μανταριστήκαμε, γράψαμε καὶ πήραμε γράμματα καὶ δέματα καί, τὸ κυριώτερο, τεντώσαμε τὴν πλάτη μας καὶ θυμηθήκαμε πῶς περπατᾷ κανεὶς ὄρθιος.

Αὐτὴ μας τὴν ἀνάπαυση δὲν τὴν χαρήκαμε πολὺ. Μετὰ ἀπὸ 3 - 4 ἡμέρες μιὰ διαταγὴ τοῦ Ἀρχηγείου ἔφθασε στὴν μονάδα μας νὰ κλείσουμε τὸ κενὸ σ' ἓνα ἄλλο σημεῖο τοῦ μετώπου πάνω στὴν ὄροσειρὰ Πιτσάρι. Ἐεκινήσαμε κάποιον ἀπόγευμα, ἀνεβήκαμε τὸ βουνὸ περπατώντας συνεχῶς μέχρι τὸ πρωὶ καὶ μπήκαμε σ' ἓνα μεγάλο ὄροπέδιο. Ἀφήσαμε τὴν ἀνοιξὴ κάτω στὸ Δρίνο καὶ βρήκαμε στὸ Πιτσάρι βαρυχειμωνιά. Στὴ χιονοθύελλα πὸν μᾶς βροῆκε, οἱ νιφάδες τοῦ χιονιοῦ ἀπὸ τὸν πολὺν ἀέρα πέφταν ὀριζόντια. Ὅλη τὴ μέρα περπατούσαμε στὸ ὄροπέδιο καὶ μὲ τὸ σούρουπο φθάσαμε στὴν πρώτη γραμμὴ. Κάποιος ὁδηγός, ἀπ' τὶς παλιὲς μονάδες, μᾶς ἔδειξε τὴν κατεύθυνση τοῦ ἐχθροῦ καὶ μείναμε καὶ πάλι μόνοι. Ἐντυχῶς πὸν ὁ στρατιώτης βοηθός μου ἦταν Κρητικὸς κτίστης καὶ στὰ πεταχτὰ καὶ στὸ σκοτάδι ἔχτισε μιὰ ξερολιθιά καὶ ἔβαλε πάνω γιὰ σκεπὴ τ' ἀντίσκηρὰ μας. Μπήκαμε μέσα καὶ σὲ λίγο ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων τῆς πολυτελοῦς αὐτῆς κατασκευῆς ἀνῆλθε στοὺς 7 - 8. Ἔτσι εἶχαμε καὶ κεντρικὴ θέρμανση. Ἐντυχῶς πὸν ὁ ἠλικιωμένος στρατιώτης μου εἶχε μαζί του ἓνα μπουκάλι μὲ σλοάνς. Μέχρι νὰ ὀρίσω τὶς φρουρὲς καὶ τὶς περιπόλους, τὰ δάκτυλα τοῦ ἀριστεροῦ μου ποδιοῦ δὲν ὑπάκουαν. Τὴν ἀρτιμέλειά μου αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν τὴν ὀφείλω στὴν τύχη, ἀλλὰ στὸν καλὸ στρατιώτη καὶ στὸ φάρ-

μακό του. Περρασμένα μεσάνυχτα ἤρθε ἡ διαταγή νὰ ὑποχωρήσουμε. Ἔτσι ὅλη αὐτὴ ἡ προσπάθεια, ἡ προτελευταία τοῦ ἀγώνα, ἦταν μάταιη.

Τὰ χαράματα μᾶς βροῖκαν μακρὰ ἀπ' τὶς γραμμές, νὰ βαδίζουμε πρὸς τὸ παλιὸ σημεῖο ἀναπαύσεώς μας. Ἡ τελευταία φάση τοῦ ἀγώνα ἐξ ἴσου ἠρωική ὅπως καὶ οἱ ἄλλες, ἡ μεγάλη ὑποχώρηση τοῦ νικηφόρου στρατοῦ μας εἶχε ἀρχίσει καὶ γιὰ μᾶς.

Ἡ ἐπιστροφή ἦταν δυσκολώτερη καὶ περισσότερο ἐπίπονη ἀπὸ τὴν μετάβαση, γιατί στὴν ἀπογοήτευση γιὰ τὸ ἄσκοπο τῆς κινήσεως, προστέθηκε καὶ ἡ φοβερὴ κακοκαιρία.

Τὸ βουνὸ Μάλι-Σπάτ τὸ ἀφήσαμε ἔπειτα ἀπὸ πορεία μιᾶς ἡμέρας. Ξαναγυροίσαμε πίσω στὸ σημεῖο ἀπ' ὅπου εἶχαμε ξεκινήσει. Ἡ νέα αὐτὴ γραμμὴ ἀποτελοῦσε τὸν πρῶτο σταθμὸ ὑποχωρήσεως τοῦ μετώπου. Μετὰ ἀπὸ παραμονὴ καὶ ἄμυνα μιᾶς ἡμέρας, ὥστε νὰ δοθῆ ὁ χρόνος σὲ ὅλες τὶς μονάδες τοῦ στρατοῦ μας νὰ ὑποχωρήσουν κανονικά, ἤρθε καὶ γιὰ μᾶς ἡ διαταγή νὰ κλείσουμε τὴν ὑποχώρηση. Ἡ μονάδα μας εἶχε τὸ προνόμιο καὶ τὴν τιμὴ ν' ἀποτελῆ συνεχῶς τὴν ὀπισθοφυλακὴ τοῦ ὑποχωροῦντος στρατοῦ στὴν κοιλάδα τοῦ Δρίνου.

Μετὰ ἀπὸ πορεία μιᾶς ἡμέρας, συντεταγμένοι πάντοτε καὶ μὲ κανονικὸ ρυθμὸ, φθάσαμε σὲ νέα γραμμὴ ἀμύνης στὸ ὕψος Ἀργυροκάστρου. Ἦδη, οἱ Ἴταλοί, πὸν ἀντελήφθησαν τὴν ὑποχώρησή μας, προσπαθοῦσαν μὲ σύντονο ρυθμὸ νὰ κλείσουν τὸ κενὸ καὶ νὰ ἔρθουν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὶς ὑποχωροῦσες μονάδες μας. Συγχρόνως ἀρχισαν νὰ γίνονται καὶ περισσότερο ἐπιθετικοί, γιατί γι' αὐτοὺς ἦταν μιὰ ἐνκαιρία νὰ ἰσχυρισθοῦν πὼς αὐτοὶ ἀνάγκασαν τὸν στρατό μας νὰ ὑποχωρήσει.

Φθάσανε μέχρι τοῦ σημείου τῆς θρασύτητος νὰ ἐπιχειρήσουν ἐπιθέσεις στὶς μονάδες μας, πρᾶγμα πὸν ἐξώργισε κάποιον φιλότιμο διοικητὴ μικρῆς μονάδας πὸν χωρὶς διαταγὴ ἀντεπετέθη καὶ συνέλαβε ἀρκετοὺς αἰχμαλώτους. Οἱ Ἴταλοὶ αὐτοὶ αἰχμάλωτοι θὰ ἦσαν καὶ οἱ τελευταῖοι πὸν συνελάμβανε ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς στὴν Ἀλβανία. Μετὰ τὸ πάθημα τῆς αἰχμαλωσίας τους αὐτῆς οἱ Ἴταλοὶ δὲν μᾶς ἐνόχλησαν

πιὰ κατὰ τὴν ὑποχώρηση, ἣ ὁποία ἔγινε μὲ πλήρη τάξη. Θυμᾶμαι ὅτι τὸ τάγμα μας κανονικὰ ἀκροβολισμένο ὑποχωροῦσε συντεταγμένο καὶ σύμφωνα μὲ ὅλα ὅσα ὁρίζει ὁ κανονισμός. Ἀλλὰ τώρα νέος κίνδυνος διαφαίνεται στὸν ὁρίζοντα. Μετὰ τὴ συνθηκολόγηση τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὴν κατάρρευση τοῦ μετώπου στὰ Γιουγκοσλαβικά σύνορα, οἱ Γερμανικὲς μονάδες ἔρχονταν νὰ καταπατήσουν τὸ ἑλληνικὸ ἔδαφος, κινούμενες ἀπὸ Θεσσαλονίκη πρὸς Καστοριά καὶ τὰ Ἀλβανικὰ σύνορα καὶ προσπαθώντας νὰ ἔρθουν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ὑποχωροῦντα στρατό μας. Τὰ ἀναγνωριστικὰ Γερμανικὰ ἀεροπλάνα πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια μας παρακολουθοῦσαν τὴν ὑποχώρηση. Ὁ γερμανικὸς στρατὸς δὲν εἶχε προλάβει νὰ ἐμπλακῆ στὸν ἀγώνα καὶ οἱ ἑλληνικὲς μονάδες πρόλαβαν νὰ λάβουν διατάξεις μάχης στὰ παλιὰ Ἑλληνοαλβανικὰ σύνορα.

Ὁ ὁμιλῶν, μὲ τὴν διμοιρία του, ἀνέλαβε τὴν ὑποστήριξη τοῦ ὑψώματος τοῦ φυλακίου τῆς Κακαβιάς. Δύο διμοιρίες τοῦ λόχου ἦταν προωθημένες στὸ Ἀλβανικὸ ἔδαφος καὶ κατεῖχαν τὰ ὑψώματα πὸν δέσποζαν ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ τὴν ἄλλη μεριὰ τῆς κεντρικῆς ὀδικῆς ἀρτηρίας. Ἡ τετάρτη διμοιρία εἶχε τοποθετηθῆ παραπλεύρως τοῦ φυλακίου, κοντὰ στὸ ποτάμι.

Ἦταν κάποια μέρα τῆς μεγάλης ἐβδομάδας κι ἐμεῖς γιορτάζαμε μὲ τὶς κλασσικὲς βουτιὲς τῶν στούκας, τὰ ὁποῖα ὅλη τὴν ἡμέρα μᾶς ράντιζαν μὲ σφαιρὲς ἀνερόχλητα, μιὰ καὶ ὁ ὑποχωρῶν στρατὸς δὲν διέθετε ἀντιαεροπορικά. Ὅσο περνοῦσε ἡ μέρα τόσο τὰ πυρά τους γίνονταν καὶ πιὸ ἔντονα. Ταυτοχρόνως τὸ πυροβολικὸ μας, σὲ ὅλα του τὰ διαμετρήματα, εἶχε τοποθετηθῆ στὴν πρώτη γραμμὴ πίσω ἀπ' τὸ φυλάκιο καὶ ἔβαλλε καταγιστικά: 20 βολὲς τὸ λεπτό, ρεκόρ πὸν εἶχε ἄλλοτε τὸ Αὐστριακὸ πυροβολικὸ.

Ὅσο περνοῦσε ἡ μέρα, τόσο δυνάμωνε καὶ ἡ ἀντάρα. Τὸ ἀπομεινόμερο οἱ μονάδες τῶν Ἰταλῶν ἀπέναντί μας εἶχαν ἐμπλακῆ στὸν ἀγώνα. Τὰ πολυβόλα μας, τὰ κανόνια μας, τὰ ντουφέκια μας ἔβαλλαν συνεχῶς, μὲ τὰ στούκας πάντοτε ἀπὸ πάνω μας. Κατὰ τὸ σούρουπο ἡ πίεση τῶν Ἰταλῶν ἀνάγκασε τὶς 2 διμοιρίες μας πὸν βρῖσκονταν στὸ Ἀλβανικὸ

ἔδαφος νὰ ὑποχωρήσουν πρόωρα καὶ περνώντας μπρὸς ἀπ' τὸ φυλάκιο καὶ ἀκολουθώντας τὴν ἀμαξιτὴ ὁδὸ νὰ χαθοῦν στὰ μετόπισθεν. Μείναμε μόνοι, 2 ὀμάδες, ἓνα ὀπλοπολυβόλο, καμιὰ εἰκοσαριὰ ντουφέκια καὶ ὁ ἀξιωματικός. Προσπάθεια ἐπικοινωνίας μὲ τὸ τάγμα ἔδειξε ὅτι δὲν ἦταν πραγματοποιήσιμη. Ἔτσι ἀποφασίστηκε οἱ λίγοι ἐμεῖς, νὰ κρατήσουμε ὅσο μπορούσαμε. Ξέραμε πὼς δὲν θὰ εἶχαμε ἄλλη μάχη. Οἱ Ἱταλοὶ ἀπέναντί μας, ἀφοῦ κατέλαβαν τὰ δύο ὑψώματα πὸν εἶχαν οἱ διμοιρίες μας, κινοῦνταν ἀπειλητικοὶ νὰ μᾶς κνκλώσουν διὰ τοῦ ποταμοῦ, μιὰ πὸν τώρα καὶ αὐτὸς ἦταν ἀφύλακτος. Οἱ βολές μας ἦταν ἀπανοτὲς καὶ τοὺς ἀνάγκασαν νὰ καθηλωθοῦν.

Ἐν τῷ μεταξὺν τὸ σούρουπο ἄρχισε νὰ δίνη τὴ θέση του στὴ νύχτα καὶ κάθε περαιτέρω προσπάθεια ἦταν πιά ἄσκοπη. Μαζευτήκανε ὅλοι οἱ στρατιῶτες γύρω μου, κι ἓνα σῶμα πήραμε τοὺς ἄδειους καὶ σιωπηλοὺς δρόμους τῆς ἐπιστροφῆς. Πλὴν ἀπὸ μᾶς οὔτε ψυχὴ δὲν φαινόταν, κι ἀπόλυτη σιγὴ ἐπικρατοῦσε. Σιγὴ ὑποβλητικὴ. Περιπατώντας σύντονα καὶ κοντὰ ὁ ἓνας στὸν ἄλλον, φθάσαμε στὴ γέφυρα πὸν ἦταν κοντὰ στὸ χάνι Δελβινάκι. Ἐκεῖ τὸ μηχανικὸ ἐτοιμαζόταν ν' ἀνατινάξη τὴν γέφυρα. Ὅταν μᾶς εἶδαν καὶ ἄκουσαν τὴν χαρακτηριστικὴ ἔκφραση («Ἕλληνες εἴμαστε βρὲ παιδιά»), μᾶς ἀπάντησαν («Κάντε γρήγορα, γιατί προφθάνετε δὲν προφθάνετε»). Περάσαμε, καὶ ἀσφαλῶς θὰ εἴμαστε οἱ τελευταῖοι.

Ὁ πόλεμος εἶχε πιά τελειώσει. Οἱ μονάδες εἶχαν διαλυθῆ. Ὁ καθένας ἔφευγε γιὰ τὸ σπίτι του. Περιπατώντας φθάσαμε στὰ Γιάννενα, ὅπου ἀναγκαστήκαμε νὰ δώσουμε τὰ ὄπλα μας πὸν σχημάτισαν μικροὺς λόφους ἀπὸ σίδερα ἐκατέρωθεν τοῦ δρόμου. Σὲ κάποιον σημεῖο, ἓνα κρεββάτι ἐκστρατείας εἶχε τὸν νεκρὸ τοῦ ταγματάρχη τῆς μονάδος τοῦ πυροβολικοῦ πὸν ἔρριχνε πίσω μας στὴν Κακαβιά. Ὁ ἥρωικὸς ταγματάρχης, ἀφοῦ ἀνατίναξε τὰ κλειστὰ τῶν κανονιῶν του γιὰ νὰ μὴν τὰ παραδώσει στὸν ἐχθρό, σὰν ὑστάτη θυσία, εἶχε ἀυτοκτονήσει. Μὲ σύντονη πορεία κατεβαίναμε πρὸς τὸ Ἀργίριο, ὅπου στὰ χωριά μας δὲν μᾶς ἄνοιγαν τὶς πόρτες τους ἀπὸ τὸ φόβο τοῦ ἐχθροῦ. Ποῦ

οί νικηφόρες μέρες πού οί γυναῖκες τῆς Πίνδου κουβαλοῦσαν στά ὑψώματα πυρομαχικά, τρόφιμα καί ἐφόδια γιά τὸ στρατό!! Οὔτε νερὸ δὲν μᾶς δίνανε. Μόνο ἔξω ἀπὸ τὸ Ἀργίνιο, ἓνα χωριὸ ἀπὸ πρόσφυγες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀνοιξε τίς πύλες του καί μᾶς δέχτηκε, γιὰτί οί κάτοικοί του γνωρίζανε τί θὰ πῆ ὑποχώρηση. Θυμᾶμαι ὅτι ὁ παπᾶς τοῦ χωριοῦ μᾶς τάισε καί μᾶς κοίμισε, καμιά δεκαπενταριά στρατιῶτες καί ἀξιωματικούς. Κοιμηθήκαμε ὅλοι στρωματσάδα, τὸν φειριάσαμε, τὸ χαιρετήσαμε τὸ πρωὶ καί φύγαμε προχωρώντας πρὸς τὴν Ἀθήνα ἢ ὁποία ἦταν πιά κάτω ἀπ' τὴν Γερμανικὴ μπότα.

Κυρίες καί Κύριοι,

Μὲ τὰ λίγα αὐτὰ περιστατικὰ ἀπὸ τὴν ἐξάμηνη περίοδο τοῦ πολέμου, θέλησα νὰ ξαναφέρω στὴ μνήμη σας τὴν ἐποποιΐα τοῦ 40, τὴ σύγκρουση ἀνάμεσα στὸ βᾶρος τῆς γήινης ἀθλιότητος καί τῆς ἀκατάπνικτης ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἐλευθερία. Τὸ μεγαλεῖο τοῦ γεγονότος δὲν ἔγκειται στὸ ὅτι εἶχε ἄμεση σχέση μὲ τὴ νικηφόρα ἔκβαση τοῦ πολέμου· ὁποιοδήποτε κι ἂν ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς πάλης, ἡ περιφρόνηση καί ἡ ὀργή γι' αὐτὴν τὴν («ὔβρι») —στὴν ἔννοια πού τῆς δίνει ὁ τραγικὸς ποιητής— κι ἡ ἀναμέτρηση τῶν ἀνισῶν δυνάμεων, ἔδειχνε πὸς κρατούσαμε ἀκόμη γερὰ στοὺς ὤμους μας τὴ βαριά κληρονομιά πού μᾶς ἄφησε ἡ ἱστορία μας. Τὸ εἶχε πῆ ὁ Δημοσθένης: «Κι ἂν ἀκόμη ἦταν σίγουρη ἀπὸ πρὶν ἡ ἀποτυχία καί τὴν εἶχαν ὅλοι προβλέπει, θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν ἀντιμετωπίσουμε γιὰ νὰ εἴμαστε ἄξιοι τῆς δόξας τῶν προγόνων μας καί τῆς καλῆς μας φήμης στὸ μέλλον».

Δὲν ἔγινε ἐδῶ λόγος γιὰ τοὺς ἡρωισμοὺς πού ἔδειχνε ὁ στρατός μας κάθε στιγμή, γιὰ τοὺς πολεμιστὲς πού πῆγαιναν στὴ μάχη τραγουδώντας, πού πολεμοῦσαν γιὰ πολλὰς μέρες νηστικοί, πού λαβωμένοι ἀρνιόνταν νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ μέτωπο, πού ὑπόμεναν τίς ἐπικίνδυνες ἐγχειρήσεις καί τοὺς ἀκρωτηριασμοὺς μὲ ὑπεράνθρωπη καρτερία. Ἀνεφερα πιοῦ πάνω τὸ ἐπεισόδιο τοῦ ἀξιωματικοῦ πού ὀργισμένος ἀπ' τὴ

θρασυδειλία τοῦ ἐχθροῦ, τὶς τελευταῖες μέρες, ὤρμησε χωρὶς διαταγή, κι αἰχμαλώτισε μιὰ ἑκατοντάδα ἀπ' αὐτούς. Δὲν ἦταν τὸ μοναδικὸ παράδειγμα προσωπικῆς πρωτοβουλίας· ὅπως γράφηκε ἤδη, «ὁ κάθε Ἕλληνας στρατιώτης ἦταν στρατηγὸς τοῦ ἑαυτοῦ του».

Ἐπὶ ἀλλὰ ποιά ἡ ἀνάγκη νὰ μιλήσω γιὰ μεμονωμένα γεγονότα, ὅταν ἡ ὁμαδικὴ ἀναμέτρηση ἔκλεινε μέσα τῆς σειρᾶ ἡρωισμῶν;

Ἦταν ὁ ἡρωισμὸς τοῦ ΟΧΙ, πὸν προφέρθηκε μεγαλόφωνα τῆ νύχτα ἐκεῖνη τῆς 27ης πρὸς τὴν 28ῃ Ὀκτωβρίου, μὲ τὴ θέληση ὀλόκληρου τοῦ Ἔθνους καὶ πού, σὰν ἀπὸ ἀόρατο χέρι, βρέθηκε γραμμὴν τὸ πρῶν στοὺς τοίχους καὶ στοὺς βράχους.

Ἦταν ἡ ἡρωικὴ θέληση ἑνὸς μικροῦ σὲ ἀριθμὸ λαοῦ νὰ ἀντιμετωπίσει δύο ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἔθνη τῆς Εὐρώπης.

Ἦταν ἡ ἀπόφαση τῆς ἄμυνας μέχρι θανάτου.

Ἦταν μὲ μιὰ λέξη ἡ προαιώνια παράδοση πὸν ἔνωσε τοὺς εὐζώνους τοῦ 40 μὲ τοὺς κλέφτες τοῦ 21 καὶ πὸν μακρὰ ἀκόμη, μὲ τοὺς ὀπλίτες τοῦ Μαραθῶνα καὶ τοὺς θαλασσομάχους τῆς Σαλαμίνας. Τὸ λέει ὁ Μακρυγιάννης: «Ὅλοι οἱ προκομμένοι ἄντρες τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων, οἱ γονεοὶ ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Πλάτων, ὁ Σωκράτης, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Λεωνίδα, ὁ Θρασύβουλος, ὁ Δημοσθένης καὶ οἱ ἐπίλοιποι πατέρες γενικῶς τῆς ἀνθρωπότητος βασανίζονταν νύχτα καὶ ἡμέρα μ' ἀρετὴ, μὲ ἕλικρίνειαν, μὲ καθαρὸν ἀνθρωπισμὸν νὰ φωτίσουνε τὴν ἀνθρωπότη καὶ νὰ τὴν ἀναστήσουν νάχη ἀρετὴ καὶ φῶτα, γενναιότητα καὶ πατριωτισμόν».

Καὶ ἀκόμη θαυμάσιο στὴν πάλη αὐτὴ ἦταν πὸς δὲν πολεμοῦσε ὁ στρατὸς μοναχός! Ὁλόκληρο τὸ Ἔθνος, τὸ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, πολεμοῦσε μαζί του.

Οἱ γυναῖκες, ὅσες ἦσαν νέες, εἶχαν ἐπιστρατευθῆ στὰ νοσοκομεῖα, οἱ ἄλλες ἔπλεκαν μάλλινα, ἀντίδοτο γιὰ τὸ φοβερὸ χειμῶνα. Οἱ ἡπειρωτίσες τῶν συνόρων, φορτωμένες τροφὲς καὶ πολεμοφοδία, ἀψηφοῦσαν τὸ βαρὺ χειμῶνα καὶ σκαρφάλωναν στὶς βουνοκορφὲς νὰ ἐφοδιάσουν τοὺς φαντάρους μας.

Οἱ διανοούμενοι, πὸν εἶχαν περάσει τὴν ἡλικία τῶν μαχίμων, εἴτε πῆγαιναν ἐθελοντές, εἴτε γίνονταν μὲ τὴν πέννα τους ἐμψυχωτές τοῦ ἀγώνα. Οἱ καλλιτέχνες τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ ἐλαφροῦ τραγουδιοῦ διακωμωδοῦσαν τὴν ἠθικὴ ἀναξιοπρέπεια τοῦ ἀντιπάλου.

Οἱ ἄστοί, πὸν θέλουμε νὰ τοὺς θεωροῦμε παρηκμασμένους, ἄλλοι πολέμησαν κι ἄλλοι πρόσφεραν ἀπλόχερα χρήματα στὸν ἀγώνα.

Ἄκόμη ἀπὸ τὸν ἀπόδημο Ἑλληνισμό, ἄλλοι ἔτρεξαν νὰ πολεμήσουν κι ἄλλοι ἔστειλαν τὶς οἰκονομικὲς τους εἰσφορές. Ἀπὸ δῶ κι ἐμπρός οἱ Ἑλληνες αὐτοὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ θὰ ἐπικαλοῦνται μὲ ὑπερηφάνεια τὴν καταγωγή τους.

«Τὸ ἔπος τῆς Ἀλβανίας», ὅπως παρατηρεῖ ὁ Τερζάκης, «παρμένει ἀκόμη ἓνα ἔπος ἄγνωστο σὲς λεπτὲς του πτυχῆς καὶ στὴν ἀνθρώπινη οὐσία του». Περιμένει τὸν ἱστορικὸ πὸν θὰ τὸ ἀξιολογήσει, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ καταλήγοντας στὰ γράμματα τῶν στρατιωτῶν, πὸν δημοσίευε ἢ λογοκρισία στὸν ἀθηναϊκὸ τύπο. Ὡς τότε, ἄς κρατᾶμε στὴ μνήμη μας πὸς ἡ ἐλευθερία, θεότητα κατ' ἐξοχὴν ἐλληνική, βγαλμένη ἀπὸ τὰ πανάρχαια κόκκαλα τῶν προγόνων, στεφάνωσε μὲ νίκη τὰ ὄπλα τοῦ 40 καὶ ἔφερε πλάι-πλάι τὸν «τσολιὰ» μὲ τοὺς ἥρωες τῆς Ἰλιάδας καὶ μὲ τὸν Διγενή.